

Нахлік Є.К. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики / НАН України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка. – Львів, 2003. – 568 с.

Перше, на що звертаєш увагу, беручи до рук будь-яку книжку, — її обсяг. У випадку з монографією Євгена Нахліка цей компонент рецепції просто впадає у вічі: не пригадую за останні роки жодного авторського дослідження в нашому літературознавстві, яке могло б конкурувати з томом львівського літературознавця. Ця особливість книги, вкупі з розбудованим “змістом”, мене навіть певний час відлякувала, і я без успіху намагався читати окремі уривки, підрозділи, які приваблювали ліниву увагу загадковістю своєї назви (напр.: “Дві реакції Шевченка на життєві явища”, “Шевченкова оцінка інституту царизму. Едипів комплекс”). Але виявилось, що секрет монографії в тому, щоб читати її від початку до кінця, бо книга, подібно до роману, має свій сюжет, в якому діє певне коло героїв, що виникають часто в найнесподіваніших місцях, перетинаються один з одним і складають дивовижні констеляції взаємостосунків, конфліктують, обмінюються ролями й усі разом працюють на єдиний задум їхнього творця. Таких персонажів кілька: Тарас Шевченко, Адам Міцкевич, Юліуш Словацький, Зигмунт Красінський, Ципріян Норвід, Олександр Пушкін, Михайло Лермонтов. Головним усе ж таки є Шевченко — він, як єдино достойний воїн українського романтизму, має протистояти всім іншим сусіднім романтикам.

Не хочеться зайвий раз повторювати про той ризик, сміливість, самопожертву, які повинні характеризувати сучасного дослідника творчості Тараса Григоровича. Останнє п'ятнадцятиліття відносно незалежного українського шевченкознавства засвідчило існування двох ходових методів висловлювання про найголовнішу постать національної літератури: *геніальний*, представники якого абстрагуються від усього, що було написано, й нікого зі своїх попередників ані згадують, ані цитують (іхні прізвища занадто відомі, щоб називати), та *посидючий*, він же “науковий”, де необхідно перераховувати дедалі більший

сонм своїх попередників і так чи інакше узгоджувати з ними свої міркування. Але небагатьом вдається так, як Євгенові Нахліку, відійти від схеми цього нудного обов'язку наукової етики й зробити зі своїх колег іще один сюжетний рівень свого “роману”, в якому, знову ж таки, на правах героїв, автор допускає до голосу (звичайно, тоді, коли йому це вигідно) Г.Грабовича, В.Смілянську, О.Забужко, Л.Плюща, І.Дзюбу, Т.Мейзерську, Е.Касперського, С.Маковського, А.Вітковську та багато інших.

Є.Нахлік багато і слушно полемізує, не робить собі ідеалу з жодного авторитету, все, що подобається, щедро цитує, хоча доволі часто виявляється, що велика цитата наводиться для того, щоб не погодитися з думками її автора. Тож полеміст із дослідника завзятий і майстерний, а його аргументи нерідко просто змушують стати на його бік. Але у зв'язку з цим мені вдалося зробити невеличке спостереження. Знаючи не з третіх рук чимало з досліджень, особливо українських і польських авторів, з якими Є.Нахлік вступає в дискусію, дивуєшся, як гладенько й переконливо виглядали всі наведені там твердження, коли перебували у рідному для себе середовищі, грали свої ролі в сюжеті, складали єдину структуру й слугували одному господареві, — і як різко поміняли своє забарвлення, збавили на вартості, опинившись у лещатах іншого сюжету. Втім, це спостереження більше стосується загального характеру ведення полеміки в нашому шевченкознавстві, ніж конкретно рецензованої книги (“книжкою” її ніяк не назвеш). Якраз наш автор далекий від того, щоб займати оборонну позицію в якомусь одному з двох усім відомих таборів, що ревно відстоюють виняткову слухність лише власного підходу до творчості Шевченка. Він має іншу мету й інші амбіції.

Мені імponує передусім методологічний підхід дослідника, який можна назвати *дискурсивно-антропологічним*: Є.Нахлік досліджує різноманітні культурні тексти (тво-

ри, критичні статті, наукові праці, спогади, листи, щоденники, філософські трактати — тобто дискурс), але мета цих досліджень — людина, яка, власне, й складається з усієї множини текстів своїх і про себе. “Показати Шевченка, зазвичай “забронзованого”, як творчу особистість з людським обличчям”, — так автор визначає “особливе завдання” своєї монографії. Йому вдається показати в такий спосіб не тільки Шевченка, а й Пушкіна, Міцкевича, Лермонтова, Словацького й Красінського. Через це й назва — “Доля — Los — Судьба”: “доля” як предмет аналізу, образ, поняття в творчості романтиків і доля самих митців, скульптури яких, завдяки колосальній праці й неймовірній ерудиції дослідника, оживають і починають рухатися як справжні люди.

Говорячи про стратегію й мету своєї монографії, сам автор визнав, що керувався девізом “Від осмислення тексту — до осмислення буття”, причому, повторюся, саме буття *людини* в соціальному, національному й універсальному вимірах, людини як об’єкта літератури й як самого письменника з усім набутиим упродовж творчого життя екзистенційним досвідом. Мета праці вимагає від автора такої стратегії, яка наказувала б сюжетові дослідження рухатися від зовнішніх (соціальних, національних) — до внутрішніх (екзистенційних, трансцендентних) чинників, що складають духовний простір людини. І все-таки оті зовнішні проблеми посідають більше половини праці. У перших чотирьох розділах автора цікавлять політичні, соціологічні та історіософські погляди романтиків. Позитивною рисою тут стає ота множина підходів, яка й дозволяє назвати головний метод Є.Нахліка “аналізом дискурсу”: це і вплив на світогляд письменників суспільно-політичних умов, їхнє ставлення до кріпаччини та панщини, порівняльний аналіз ідеологічних поглядів та апокаліптичних пророцтв, надзвичайно цікава проблема державницької свідомості Шевченка, питання історіософії романтиків, що часто набирала форму міфотворчості й деміфологізації, або, як у випадку Шевченка, була підмінена синкретизмом архаїчної та історичної свідомості, погляди письменників на форми державності

(монархія, республіка, демократія, анархія), психоаналітичні спостереження та ін. Незважаючи на розширений об’єкт і певну еkleктичність методології, автор не забуває, що його дослідження носить передусім літературознавчий характер, і постійно верифікує свої твердження аналізом безпосередньо художніх образів (Прометей, Христос, Мойсей, образ Петербурга у “Дзядях”, “Медном всаднике” і “Сні” та ін.). Говорячи про найвидатніших як про звичайних людей, Є.Нахлік усе ж таки дошуковується їхньої незвичайності, акцентує на непересічних фактах з їхнього життя, на скандальних і дискусійних проблемах творчості, приголомшливій силі і справдженості поетичних пророкувань, проклять і заклять, — одне слово, творить щось на зразок інтелектуальної сенсації. Не обходить увагою дослідник і проблем впливості, запозичень, спільних образів такою ж мірою, як і типологічних зіставлень різноманітних тем, образів і мотивів у Шевченка та польських і російських романтиків. Проаналізувавши як історико-політичні переконання й шляхи еволюції світогляду митців, так і свідомо творене амплуа-рольмаску, Є.Нахлік доходить висновку: одним із чинників, що найбільше зближували назагал різних творчих людей, був національний профетизм (звичайно, зі своїм конкретним національним наповненням), заснований на біблійному месіанізмі. Дослідник простежує еволюцію Шевченкового месіанізму (який, попри своє біблійне коріння й орієнтацію на християнський гуманізм, мав секуляризований характер) від національного та етнічного (українського й загальнослов’янського) — до універсально-національного, “поцейбічного”, переможного й особового. Підкреслюючи, що “ідеологія, мораль та естетика для Шевченка нероздільні”, автор вказує й на амбівалентність і неоднозначність Шевченкового світосприйняття, наголошує на проблемі неминучого “залишку”, який так чи так з’являється після будь-якої спроби увібгати його в певну абстрактну схему чи модель. У зіставно-типологічному аспекті дуже цікавим тут видається й питання мовно-культурного, політичного та геоетніч-

ного роздвоєння, яке торкнулося не тільки Шевченка, а й тією чи іншою мірою Міцкевича (французькі п'єси та гіпотеза про єврейське походження) та Пушкіна (франкомовність та африканське коріння).

П'ятий розділ праці, що має назву "Скандал зла" (Проблема теодицеї) поступово готує читача, з одного боку, до більш інтимного ракурсу дослідження, спрямованого на особисте життя письменників, а з другого — до висновку про екзистенційну природу їхнього світовідчуття й поетичної творчості. Енергійно полемізуючи з О.Забужко, Є.Нахлік доводить, що, попри видимість історичного й земного походження зла (напр., у "Гайдамаках"), Шевченко добачав і метафізичні його першопричини, закладені в самій людській природі з її гріховним, злочинним потенціалом. Дослідник визнає за Міцкевичем вищість у розбудові християнської теодицеї, але обстоює думку про глибшу проникливість Шевченка в питаннях про природу й походження зла, а також про "модерність" філософських висновків, які звідси випливають. Саме в цьому й полягає "філософська велич Шевченка", для якого характерна не тільки спрямованість на позитивну програму, а й усвідомлення абсурдності людського буття, найбільшою таємницею якого є питання, "наскільки людська доля обумовлена Божою волею і наскільки людина володіє свободою волі, а отже, щось може змінити у своєму персональному і загалом суспільному житті, а відтак нести відповідальність за свої вчинки".

Є.Нахлік відстежує й аналізує притаманні романтикам ознаки дуалізму, боротьби різних начал, які знаходять свій вияв у творчості й особистому житті письменників. Епікурейсько-гедоністичне світовідчуття раннього Пушкіна конфліктує з пізнім аскетизмом (конфлікт язичництва і християнства), вітальна спрямованість Міцкевичевої лірики сусідує з некрофільською, у Сло-

вацького спіритуалізм вступає в суперечку з матеріалізмом, Шевченко марно намагається гармонізувати конфлікт вітальних і духовних цінностей.

На обкладинці книги Є.Нахліка три портрети: по боках Міцкевич і Пушкін, Міцкевич ліворуч — "на заході", Пушкін — праворуч, "на сході", посередині й угорі — Шевченко. Але повернутий Шевченко все-таки до Пушкіна, до нього ж, в остаточному підсумку, він і був, на думку автора, ближчий у духовному плані. "Роздвоєння між громадськими й інтимними почуттями, між заангажованістю у суспільно-політичній боротьбі та бажанням віддатися тихим радощам людського буття", крім того, "естетизація стихійного буття душі", характерні для обох поетів, роблять із них, за задумом дослідника, духовно близьких *екзистенційних* письменників, які саме в цьому аспекті глибші від історіософських поетів — Міцкевича, Словацького та Красінського.

Монографія завершується скорописною довідкою про рецепцію романтиків у модернізмі та постмодернізмі (єдиним представником останнього автор не дуже вдало обирає Пауло Коельо) з відомими назагал схемами спорідненості з першим та антагонічності з другим. Але, ясна річ, вагомість праці полягає у внутрішньоромантичній антропологічній насиченості дослідження — першого компаративного аналізу творчих доль і світоглядів найвидатніших романтиків української, польської та російської літератур (серед подібних праць пригадується хіба що "Максим Рильський у колі слов'янських поетів" Григорія Вервеса). В цьому ключі монографію Євгена Нахліка вже сьогодні можна розглядати як позицію *класичну* — тобто ознайомлення з нею стане обов'язковим для будь-яких подальших досліджень у цій галузі.

Сергій Яковенко

